

Äquivalenz kann man mit der Laterne suchen

Farø, Ken Joensen

Published in:
MDT-Nyt

Publication date:
2001

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Farø, K. J. (2001). Äquivalenz kann man mit der Laterne suchen. *MDT-Nyt*, 3-01, 10-30.

Äquivalenz kann man mit der Laterne suchen

Om idiomatik og oversættelse mellem dansk og tysk

Af Ken Hundewadt Farø*

0. Forord
1. Indledning
2. Teoretisk grundlag
3. Det dansk-tyske idiominventar
4. Ordbøger som hjælpemiddel
5. Oversættelsesmetodik
6. Sammenfatning: 10 gode råd
7. Perspektiver

0. Forord

Denne artikel handler om et væsentligt problem for oversættelsesfaget, nemlig den kontrastive håndtering af idiommer – et område, der inden for oversættelsesteori hører under problemspecifik oversættelsesteori (jf. PEDERSEN/KROGH-HANSEN 1994).

Selv om dansk-tysk idiomatik er et felt, som stort set ikke er blevet udforsket¹, så kan der, med

udgangspunkt i en række nye undersøgelser, allerede nu sammenfattes en grundlæggende viden om problemet.

Der er tale om et stort problemområde. Denne korte artikel gør derfor selvsagt ikke krav på at behandle det udtømmende. Men herudover virker også det faktum, at forskningen på området hidtil har været beskeden, begrænsende på udfoldelsen – et faktum, som forhåbentlig vil ændre sig i de nærmeste år². Der kan kun blive tale om en indførende problematisering ud fra især egne forskningsresultater, mens andre lige så væsentlige områder må lades ude af betragtning. Der kan af pladshensyn heller ikke blive tale om en systematisk behandling af spørgsmål, der vedrører den specifikke oversættelsesdirektion. Vinklen er i stedet generelt anlagt, hvad der naturligvis kan kritiseres.

¹ Jf. FARO (2000b) for en (bredere anlagt) forskningsoversigt.

² Se afsnit 7.

1. Indledning

Idiommer er for oversættelsen “die Achillesferse in Theorie und Praxis” (PALM-MEISTER 2000). Til det kan der anføres en række mulige grunde:

- a) Oversætterens manglende teoretiske kendskab til idiomatik
- b) Kontrastive idiomatiske divergenser
- c) Mangelfuld leksikografisk beskrivelse af kategorien idiomatik
- d) Manglende idiomatisk oversættelsesmetodik

Ad a)

Har man som oversætter ingen teoretisk forståelse for den særlige leksemkategori idiomatik, kan man heller ikke tale om nogen bevidst oversættelsesstrategi (jf. fx HANSEN 1997:121ff.). Uden en bevidst oversættelsesstrategi er sandsynligheden for en vellykket oversættelsesoperation³ minimal. I denne artikel er udgangspunktet oversætteren, som mangler teoretiske forudsætninger for idiomatik. Derfor vil **afsnit 2** levere en indførende teoretisk beskrivelse af denne lingvistiske kategori.

Ad b)

Ud over manglende teoretisk viden om idiomatik som lingvistisk problem, kan også selve de to sprogs (her: dansk og tysk) *idiominventarers* konkrete forskellighed udgøre en væsentlig hurdle for oversættelsessituationen – om oversætteren nu er sig denne forskellighed bevidst eller ej. Af samme grund vil **afsnit 3** forsøge at give et over-

blik over nogle af de forskelle, der kan konstateres på forskellige niveauer mellem dansk og tysk idiomatik.

Ad c)

For oversætteren, som er afhængig af hjælpemidlet *ordbøger*, er det helt afgørende at have en idé om, hvilken hjælp disse værktøjer i grunden yder på området idiomatik – det gælder både kvantitativt og kvalitativt. **Afsnit 4** indeholder derfor et kritisk blik på et udvalg af de vigtigste ordbøger på markedet med relevans for idiomoversættelse med dansk og tysk.

Ad d)

Selv med et godt kendskab til ovennævnte problemer, er det for oversætteren nødvendigt med en egentlig metode at gå frem efter i oversættelsessituationen. **Afsnit 5** vil derfor se på forskellige oversættelsesmetoder og deres anvendelighed.

2. Teoretisk grundlag

For at kunne håndtere idiomatik kontrastivt, det være sig i forbindelse med oversættelse, tolkning, produktion af skriftlig eller mundtlig tekst, eller med ordbogsarbejde, må man have en i det mindste basal viden om den lingvistiske kategori, man skal behandle. I det følgende giver jeg derfor en beskrivelse af idiomkategoriens særlige træk i

³ Med denne term mener jeg de delproblemer, enhver oversættelse kan opdeles i. Et idiom kan udgøre et sådant delproblem.

forhold til enkeltordene i fri distribution. Afsnittet munder ud i en idiomdefinition, som præcist afgrænser denne særlige leksemtpe.

Idiomer udgør i denne forfatters udlægning en delmængde af det inventar i sproget, som kaldes *fraseologien*⁴. Fraseologi er faste ordsyntagmer ("kæder") med en samlet betydning, som sprogbrugeren *reproducerer*. Herved står fraseologien i modsætning til fri tekst, der ganske vist også kan opdeles i syntagmer, som består af flere graford (fx *unter dem Baum*), men disse syntagmer *produceres* af sprogbrugeren ved at kombinere leksikalsk og grammatisk viden. Idiomer kan ikke produceres på denne måde: De er præfabrikerede, med de muligheder og begrænsninger, det nu engang implicerer.

Fraseologien omfatter, ud over idiomene, et meget forskelligartet inventar af både flerords-termer (*der goldene Schnitt*), -proprier (*Die Europäische Gemeinschaft*), funktionsverbalsyntagmer (*in Gang setzen*), bevingede ord (*ich bin ein Berliner*), systemfremmede flerordsforbindelser (*in nuce*), ordsprog (*Glück und Glas, wie leicht bricht das*), pragmatiske formler (*viel Glück*), synsemantiske frasemer (*an und ab*) m.m.⁵

Fælles for disse er, at der er tale om *leksikaliserede* flerordsforbindelser, dvs. sådanne, som igen og igen reproduces af sprogbrugerne.

Idiomatikken er altså kun en delmængde af fraseologien. Men hvad er så det særlige ved idiomene i forhold til andre flerordsforbindelser?

For at anskueliggøre dette er det nødvendigt at

indføre fire begreber: 1. semantisk transformation, 2. ikonografi, 3. non-tekstualitet og 4. non-deiksis.

2.1 Semantisk transformation

Et vigtigt træk ved idiomene er den iagttagelse, at en eller flere af deres konstituenten er semantisk transformeret. Det vil sige, at de optræder med et betydningsindhold, som er anderledes end de betydninger, der kan udledes af deres frie brug. Det gælder fx *alle Hebel in Bewegung setzen*, som iflg. mine undersøgelser normalt vil kunne oversættes med *sætte alle sejl til* (jf. FARØ 2000b, Bilagsdel:82).

Hvis vi antager, at betydningen kan parafraseres med 'anstreng sig (kreativt) for at ngt. kan lykkes', så er næsten hver eneste komponent i syntagmet semantisk transformeret: Kun *alle* kan med nogen ret siges at have bevaret sin betydning som autonomt ord, idet "til det yderste" lige så vel kunne have været udtrykt anderledes og dækker over et sem [ULT] ('ultimativt'). Men så befinder vi os på et meget basalt semantisk niveau.

Den semantiske transformation af komponenterne i et idiomatisk syntagma leder os over til næste punkt:

1982) og BURGER (1998). Om diskussionen fraseologi vs. idiomatik: se FARØ (2000b:16ff.).

⁵ For flere kategorier og exx: se FARØ (2000b:27ff.)

⁴ Solide indførelser i tysk fraseologi er FLEISCHER (1997/

2.2 Ikonografi. Overflade- og dybdesemantik

Tekstlingvistisk afgørende ved idiomene er deres ikonografi ("billedlighed"). Dette træk udgør selve tiltrækningskraften ved kategorien idiomatik. Samtidig er det her, de kontrastive problemer for alvor dukker op.

Betragter vi fx et idiom som *etw./jmd. kann etw./jmdm. nicht das Wasser reichen*, så kan man via tekstundersøgelser konstatere, at idiomet må have betydningen: 'ngn./ngt. er langt fra lige så god(t) som ngn./ngt. i et bestemt aspekt'. Vi kan konstatere, at komponenterne er semantisk transformeret i forhold til deres "egentlige" betydning. Denne "egentlige betydning", som man også kan kalde for idiomets *dybdesemantik*, fordi den ikke kan fastslås umiddelbart, men kun indirekte gennem tekstanalyser, er den betydningstype, ordbøger normalt interesserer sig for. Et idioms dybdesemantik kan være særdeles svær at konstatere (jf. også afsnit 4). Man må undersøge idiomene i sprogbrugen, og her vil man ofte opdage, at der er betydelige udsving, så præcise og sikre indholdsdefinitioner sjældent er mulige. Men undersøger man mange belæg, vil man for det meste kunne skelne mellem en prototypisk brug og mere ad-hoc-prægede betydninger. Under alle omstændigheder må man tage forbehold over for meget håndfaste betydningsbeskrivelser. I nogle tilfælde er det mere vederhæftigt bare at indkredse et idioms dybdebetydning⁶.

Ud over dybdesemantikken kan man imidlertid også vælge at fokusere på et andet betydningsniveau, det som man kan kalde idiomets *overfladesemantik*. Overfladesemantikken er det semantiske indhold, som opstår, hvis idiomet reciperes additivt. Her tages hver komponent for pålydende, hvorved "billedbetydningen", ikonografien, i idiomet realiseres. Ikonografien i *etw./jmd. kann etw./jmdm. nicht das Wasser reichen* kan parafraseres 'ngt./ngn. kan ikke række ngt./ngt. vandet'. Det er en betydning, som virker samtidig med den konventionaliserede dybdesemantik.

Hvordan overfladesemantikken påvirker recipienten, afhænger delvist af dennes forudsætninger. Men der er inden for forskningen udbredt enighed om, at det er et betydningslag, som oversætteren ikke bør ignorere (jf. fx INGO 1999 og SCHIEMANN 1991).

Hvad er nu forholdet mellem disse to betydnings-typer? Selv om man med den rette fantasi ofte kan motivere (FLEISCHER 1982:36) dybdesemantikken ud fra overfladesemantikken, så fremgår det forhåbentlig af ovenstående idiom, at det ene betydningslag ikke følger tvingende af det andet. Det er måske endnu mere tydeligt i et ex

⁶ Idiomers notoriske (dybde)semantiske vaghed kan hænge sammen med, at det især er deres overfladesemantik, som gør dem pragmatisk attraktive. Fokuseringen på selve *udtrykket* gør muligvis idiomet modtageligt for et variabelt indhold, hvilket set over tid øger sandsynligheden for egentlige betydningsskift, jf. fx "give ngn. rådt for usødet", som inden for de senere år er begyndt også at blive brugt i betydningen "sige ngt. ubehageligt ligeud".

som *Bahnhof verstehen*, hvor dybdesemantikken kan gengives med det for danskere ikke umiddelbart indlysende 'ikke forstå ngt.'.

Det kontrastive aspekt er således altid lærerigt, når det handler om at afsløre betydninger, der ikke er "nødvendige", men netop bare konventionelle. Jf. andre uigennemsigtige idiomer som "seinem Affen Zucker geben" ('ride sin kæphest') og "ihn sticht der Hafer" ('han er blevet overmodig') (se desuden 3.2).

Det er ikke noget enestående fænomen i sprogvidenskaben, at man ikke kan slutte fra en bestemt form til et bestemt indhold, det som kaldes *tegnets arbitraritet*. Tværtimod er det én af Ferdinand de Saussures og, i hans kølvand, strukturalismens væsentlige pointer (jf. fx HJELMSLEV 1993:44ff.). Det særligt problematiske ved idiomerne er imidlertid, at de med en vis ret kan siges at have ikke bare en udtryks- og en indholdsside, som det er tilfældet med alle tegn, men derimod en udtryks-side + to indholdssider⁷, der ganske vist kan være, men netop ikke nødvendigvis er gensidigt afhængige. Og hvad vigtigere er: Forholdet mellem de to indholdssider er principielt uforudsigeligt.

Idiomets komplekse tegnkarakter giver altså problemer kontrastivt.

2.3 Non-tekstualitet

Idiomer forveksles ofte med ordsprog, bevingede ord m.m. Men det er vigtigt at betone for-

skellen: Idiomer er syntaktisk *tekstdele*, mens de nævnte kategorier er *helsætninger*, eller "Mikrotexte" (FLEISCHER 1982:80), om man vil. Hvor idiomer realiseres, dvs. reproduceres af sprogbrugeren ved at tilpasse dem en kontekst, fx ved at realisere et subjekt, et objekt, et finit verbum m.m., så er ordsprog og bevingede ord færdige tekster, som *citeres*.

Jf. fx:

Grundform:

Idiom: *jmdm. Saures geben*

Kontekst-ex:

Nach einem trägen Anfang gaben sie dem Gegner Saures

Grundform:

Ordsprog: *man soll den Tag nicht vor dem Abend loben*

Kontekst-ex:

Denn es stimmt ja: Man soll den Tag nicht vor dem Abend loben

Som det fremgår af ovenstående, kan ordsproget ganske vist bygges ind i teksten, så der etableres tekstlig kohæsi. Men det sker netop på tekst-, ikke på leksemniveau. Idiomet derimod indehol-

⁷Nogle vil sikkert invende, at overfladesemantikken er identisk med idiomets udtryk, men dette ville være en mishandling af tegnbegrebet, som med udtrykssiden mener tegnets grafematiske ("skriftlige") eller fonematiske ("lyd-

der et antal tomme pladser, som skal udfyldes for at kunne fungere i tekstsammenhæng.

2.4 Non-deiksis

Begrebet non-deiksis har jeg indført for at skelne idiomerne fra flerordsforbindelser med *proprial* eller *termpræget* karakter. Det er ikke rimeligt at regne fraser som *trasseret veksler*, *brændende kærlighed*, *Das Tote Meer* og *Roter Halbmond* for idiomer, fordi de alle refererer præcist til konkrete fænomener i virkeligheden. De udpeger i modsætning til idiomerne faktiske entiteter, og derfor kalder jeg dem 'deiktiske'. De tilhører qua flerordsforbindelser fraseologien, men den semantiske vaghed, som ovenfor blev beskrevet som typisk for idiomerne, er her erstattet af det modsatte, nemlig fuldstændig semantisk entydighed. De falder derfor uden for denne artikels rammer.

Ved hjælp af ovenstående fire begreber kan vi nu definere kategorien *idiomatik*: Et idiom forstås her som **en leksikaliseret flerordsforbindelse, hvis komponenter er semantisk transformerede, og som er ikonografisk, men som ikke udgør en selvstændig tekst og ikke har deiksisisk karakter**.

Efter denne kortfattede begrebslige redegørelse for fænomenet *idiomatik* skal vi i det følgende mere specifikt se på nogle generelle træk i forholdet mellem dansk og tysk *idiomatik*.

3. Det dansk-tyske idiominventar

3.1 De overordnede relationer

Jo bedre overblik man har over et sprogpars respektive grammatik og leksik, desto bedre stillet vil man være i en oversættelsessituation. Det samme gælder selvsagt specialproblemer inden for de to områder.

Problemet dansk-tysk *idiomatik* er som allerede nævnt et temmelig underbelyst område inden for germanistikken. Specielt har der manglet viden om de mere overordnede forhold mellem idiominventaret på de to sprog.

Man omtaler normalt dansk og tysk som *nabosprog*, og de fleste som i det daglige arbejder med de to sprog, kender formodentlig eksempler, hvor et idiom har "samme" form i begge sprog – det gælder fx *være på fri fod* – *auf freiem Fuß sein* og ngt. *er kun toppen af isbjerget* – *etwas ist nur die Spitze des Eisbergs*.

Sådanne iagttagelser harmonerer dårligt med en forestilling om *idiomatik*, som er meget udbredt, både blandt læg- og sprogfolk: Forestillingen går ud på, at et idiom er et "udtryk, der er særegent for et sprog" (BRÜEL/NIELSEN 1989:240). Jf. også fx HANSEN (1986:264), som kalder kontrastive undersøgelser af idiomer for 'sinnlos, da diese Redewendungen meistens von Sprache zu Sprache ganz verschieden sind'. Ideen er gammel blandt sprogforskere: Gottsched definerede allerede i 1762 "Idiomatismus" som "die unserer Sprache allein zuständigen Redensarten, die sich

SCHER 1982:9)⁸.

I FARØ (2000b) foretages et opgør med denne tanke. Her undersøges et stort empirisk materiale – for at være præcis: 500, for en dels vedkommende, ubeskrevne dansk-tyske idiompår⁹ – ud fra hvilket det klart kan påvises, at ideen ikke har noget hold i sprogvirkeligheden. I det nedenstående skal vi se, hvorfor denne opfattelse ikke stemmer med de faktiske forhold i de to sprog.

Hvad kan man konstatere om forholdet mellem det danske og det tyske idiominventar? Man kan dele resultaterne i FARØ (2000b) op i en kvantitativ og en kvalitativ del:

3.1.1 Kvantitative forhold

Kvantitativt dokumenterer undersøgelsen klart et overraskende stort idiomfællesskab mellem dansk og tysk. Det viser sig, at i over 50% af tilfældene har et dansk idiom en tysk idiomækvivalent, som ikke bare har samme funktion i L2 på indholdssiden, men som også på udtrykssiden kan opvise en eller anden grad af formel parallelitet. Denne isomorfi strækker sig fra fuldstændig overensstemmelse helt ned i den morfologiske detalje som i *ex få et skud for oven – einen Schuss vor den Bug bekommen*, hvor bestemtidskategorien følges kontrastivt ad, til fx *have lig i lasten – Leichen im Keller haben*, hvor den formelle parallelisme begrænser sig til en enkelt komponent *lig – Leichen*, men dog suppleret med et sem [NEDE], som kan siges at optræde i begge ud-

tryks semantiske indhold.

Nedenfor gives – med stadig større *idiomatisk distance* (jf. FARØ 2000b:70ff.) – nogle exx på formel overensstemmelse mellem semantisk ækvivalerende idiompår. Ud for hver kategori er angivet, hvor stor en andel¹⁰ af det samlede dansk-tyske idiominventar den udgør:

1. Fuld formel parallelitet (19%):

slå alarm – Alarm schlagen, male Fanden på væggen – den Teufel an die Wand malen, ngt. skrider til himlen – etwas schreit zum Himmel, ngn./ngt. skriver historie – jmd./etw. schreibt Geschichte, den røde tråd – der rote Faden

2. Tilnærmelsesvis parallelitet, morfologiske divergencer m.m. (9%):

stå med det ene ben i ngt. – mit einem Bein in etw. stehen, spille med musklerne – seine/die Muskeln spielen lassen, ngt. er en streg i regningen for ngn. – etwas macht jmdm. einen Strich durch die Rechnung

3. Mindre leksikalske divergencer (13%):

stable ngt. på benene – etwas auf die Beine stellen, hælde benzín på bålet – Öl auf das Feuer gießen, have en spids pen –

⁸ Se heroverfor LUND et al. (1997) for en definition, som stort set korresponderer med undertegnede.

⁹ Idiomkorpuset, som fremlægges i bilagsdelen, er velegnet til systematiske kontrastive studier af dansk-tysk idiomatik i autentisk kontekst.

¹⁰ Naturligvis under forudsætning af, at stikprøven på 500 idiompår er tilnærmelsesvist repræsentativ for idiomatikken.

eine spitze Feder haben, ryge som en skorsten – wie ein Schlot rauchen, på egen hånd – auf eigene Faust

4. Leksikalske divergencer med signifikant indflydelse på ikonografien (11%):

(mätte) sluge en kamel – eine Kröte schlucken (müssen), ngn./ngt. er på alles læber – jmd./etw. ist in aller Munde, dryppe malurt i bageret – Wasser in den Wein gießen, slå mønt af ngt. – aus etw. Kapital schlagen

5. Ren semantisk ækvivalens (10%):

ruske tremmer – hinier schwedischen Gardinen sitzen, ngn./ngt. tager prisen – jmd./etw. schießt den Vogel ab, sætte alle sejl til – alle Hebel in Bewegung setzen, være på bar bund – im Dunkeln tapfen

6. Idiomatisk ækvivalentløse danske idiom (38%):

ringer der en klokke?, spise kirsebær med de store, lægge billet ind på ngt., ngt. vender den tunge ende nedad, male sig op i et hjørne, (ikke) (kunne) finde melodien, have set lyset, gå planken ud, flyve fra reden, stå af i Roskilde

Ser man på idiompår af typen 1-4, så bliver det tydeligt, at tesen om idiommer som sprogspecifikke leksemer ikke kan opretholdes – hverken for dansk-tysks vedkommende eller som lingvistisk teorem generelt. Dansk og tysk indeholder et endog meget stort idiomfællesskab, et fællesskab som kan forklares ud fra tætte historiske og sproglige forbindelser mellem Tyskland og Danmark. Mange idiommer kan lokaliseres til fælles skriftlige kilder som fx Bibelen og århundreders

fælleseuropæisk litteratur, mens andre overensstemmelser må søges mere indirekte i en relativt ensartet kultur.

For oversætteren er dette en vigtig erkendelse. Er man under oversættelsesprocessen styret af den – fejlagtige, som det har vist sig – forestilling, at idiommer er så tæt knyttet til det enkelte sprog, at man stort set aldrig vil kunne finde formelt modsvarende idiommer, så får det selvfølgelig indflydelse på de strategier, man lægger for problemløsningen. Det vil fx være usandsynligt, at søgeprocessen efter idiomatiske ækvivalenter i ordbøger og såfremt disse ikke slår til, tekstbaser (jf. afsnit 4.) bliver særligt ihærdig, hvis man på forhånd udelukker muligheden af en idiomatisk ækvivalent.

3.1.2 Kvalitative forhold: artikelbrug

Ud over at konstatere en relativt lav idiomatisk distance mellem dansk og tysk, beskæftiger FARØ (2000b) sig med et andet problem, nemlig: Hvad kan der ud fra det systematiserede dansk-tyske idiomkorpus sluttes om *artikelforholdene* mellem de to idiominventarer?

Denne del af undersøgelsen er fremprovokeret af HANSEN (1986) (jf. ovenfor), som i sin ellers omfattende studie af artikelbrugen i dansk og tysk eksplicit afviser at komme ind på idiomatikken, netop ud fra forestillingen om kategoriens bundethed til enkeltsproget.

Rent faktisk er det muligt at påvise nogle klare tendenser i artikelbrugen i dansk og tysk idioma-

Rent faktisk er det muligt at påvise nogle klare tendenser i artikelbrugen i dansk og tysk idiomatik, men det kræver et adækvat kildegrundlag, som det fx fremlægges i FARØ (2000b). Her er den hierarkiske opdeling af idiompar efter graden af idiomatisk distance (jf. 3.1.1) med til at tydeliggøre forholdene, idet man kan rette fokus mod idiompar af i hvert fald type 2 og 3, hvor de formelle forskelle ikke er så store, at de overskygger eventuelle morfologiske divergenser, som vi her er interesseret i.

Tendensen er klar: På tysk dominerer *bestemt artikel*, hvor dansk i sammenlignelige idiompar som regel har *ubestemt* eller *nulartikel*.

Her er nogle exx af type 2:

fejle for egen dør – vor **der** eigenen Tür kehren, holde en dør åben for ngt. – **die** Tür für etwas offen halten, have ngt. på hjerte – etwas auf **dem** Herzen haben, tvinge ngn. i knæ – jmdn. in **die** Knie zwingen, krydse klinger med ngn. – mit jmdm. **die** Klinge(n) kreuzen, tage ngt./ngn. under lup – etwas/jmdn. unter **die** Lupe nehmen, gøre regning uden vært – **die** Rechnung ohne den Wirt machen, strække våben – **die** Waffen strecken, spidse ører – **die** Ohren spitzen

– og af type 3:

være på bølgekænge – auf **der** gleichen Wellenlänge liegen, have en finger med i spillet – **die** Finger im Spiel haben; pege fingre ad ngn. – mit **dem** Finger auf jmdn. zeigen; balancere på en knivsæg – sich auf **des** Messers Schneide bewegen; ikke ville røre ngt./ngn. med en ildtang – etwas/jmdn. nicht mit **der** Beißzange/Kneifzange anfassen mögen; slå på tromme for ngt. – **die** Trommel für etwas rühren; køre ngn. ud på et sidespor – jmdn. aufs Abstellgleis schieben; en storm

i et glas vand – ein Sturm im Wasserglas; en ulv i fårekæder – ein Wolf im Schafskleid; et vink med en vognstang – ein Wink mit **dem** Zaunpfahl

Modexx, som fx krybe til korset – zu Krenze kriechen, er få.

Det er en god idé, at man som oversætter er opmærksom på dette forhold mellem dansk og tysk idiomatik, et forhold, som let kan overses, ikke mindst i forbindelse med idiompar af type 2, hvor den morfologiske forskel kan være den eneste overhovedet.

Ikke mindst i de tilfælde, hvor et idiompar ikke er beskrevet leksikografisk (se ndf.), og man derfor kan være nødt til at søge ækvivalenter i autentisk tekst, er det vigtigt at sikre sig, at et evt. fundet idiom ikke opviser subtile morfologiske afvigelser i forhold til udgangsideomet.

Erfaringen (se fx KARKER 2000) viser, at også erfarne sprogbrugere kan have stor usikkerhed i deres idiomkompetence, sandsynligvis fordi semantisk og syntaktisk komplekse enheder som idiommer stiller brugeren over for en større kognitiv udfordring end simple. Man må derfor forvente, at et område som morfologien vil være udsat, ikke mindst i en kontrastiv sammenhæng.

3.2 Falsche Freunde

Når det i 3.1.1 blev vist, at der eksisterer et stort idiomfællesskab mellem dansk og tysk, og anbefalingen derfor gik i retning af ikke at opgive muligheden af *kryptoækvivalenter*¹¹, dvs. (endnu) ikke beskrevne ækvivalenter (jf. afsnit 4), så skal der på dette sted straks lyde en advarsel om ikke at “falde i den modsatte grøft”, dvs. ukritisk at godtage ækvivalentkandidater som reelle sådanne. Her får vi brug for de begreber, som blev introduceret i afsnit 2.

Vi så, at man med idiommer hele tiden må skelne mellem to semantiske niveauer, et overfladesemantisk og et dybdesemantisk. Begge niveauer er væsentlige i oversættelsen, men der er ikke noget 1:1-forhold mellem dem, hvilket man meget let kan komme til at tro, for hvorfor skulle fx *sætte ngn. stolen for døren* og *jmdm. den Stuhl vor die Tür setzen* ikke betyde det samme?

Det gør de imidlertid ikke. Det danske idiom bruges til at udtrykke, at nogen stilles over for et ultimatum, mens det tyske bruges med indholdet ‘fyre ngn.’, både i betydningen ‘afskedige’ og ‘slå op’. Denne forskel kan man bl.a. konstatere vha. søgninger i tekstkorpora (jf. FARØ 2000a og 2000b:57ff.). Hvis man på dansk skriver om et parforhold, at “han har sat hende stolen for døren”, så ville man afkode et indhold i retning af: ‘han har truet hende’, fx med at forlade hende, hvis ikke hun opfylder et eller andet krav. Omvendt ville en tysker forstå sætningen “der Vorstand hat gestern dem Direktor den Stuhl vor die Tür gestellt” som: ‘direktøren er blevet afskediget af bestyrelsen’.

Denne tilsyneladende subtile forskel kan altså få ret voldsomme semantiske konsekvenser for teksten og budskabet.

Lad os se på et par yderligere exx:

På tysk findes idiommet *jmd./etw. schießt den Vogel ab*. Det ligner unægtelig et velkendt dansk idiom, nemlig *skyde papegøjen*. At have *skudt papegøjen* betyder at ‘have været overordentlig heldig’, især mhp. økonomi, jf. fx:

“Samtidig vrirler det med millionærer i Moskva, og nogle af dem har virkelig skudt papegøjen. Jeg kender f. eks. én, som sidder på al import af Bacardi og Martini”. (FARØ 2000b, Bilagsdel:73)

Når de to idiommer alligevel ikke kan betegnes som funktionelle ækvivalenter, dvs. leksemer, som kan anvendes i en parallel kontekst i L1 og L2, så er det fordi, man vha. tekstundersøgelser kan påvise, at de netop bruges i forskellige situationer, jf. fx:

“Das geht so weit, daß Entscheidungen von Verwaltungsgerichten, die sich auf Bürgereinsprüche einlassen, im Parlament ungeniert als ‘Standortshindernis’ abqualifiziert werden können. Vor allem die FDP schießt dabei den Vogel ab. Ihre Botschaft läßt sich fast auf den einen Satz reduzieren, der Wirtschaftsstandort sei eben zu teuer.” (FARØ 2000b, Bilagsdel:77)¹²

¹¹ I FARØ (2000b, Bilagsdel:122) fremlægges fx 51 nye ækvivalenspar.

¹² To belæg er naturligvis for lidt at generalisere ud fra, men tendensen bekræftes af yderligere søgninger på fx internettet.

Det tyske idiom har snarere en dybdesemantik, som kan parafraseres med 'overgå ngn./ngt.' – med den vigtige tilføjelse, at det kan være i såvel positiv som negativ forstand. Man kan også betegne forskellen mellem de to idiommer på den måde, at det danske idiom udtrykker noget absolut, mens det tyske udtrykker noget relativt. Egnede ækvivalenter til de to idiommer er snarere *Schwein (gehabt) haben* og *tage prisen* for hhv. det danske og det tyske idiom.

Et sidste interessant ex kan tjene til at påvise, at idiomatiske falsche Freunde i visse tilfælde endda kan udgøre kontrastive *antonymer*.

Det drejer sig om "parret" *have grød i hovedet – Grüte im Kopf haben*. Formelt er de to idiommer dannet helt parallelt. Det bør imidlertid ikke få oversætteren til at anvende det danske idiom som oversættelse af det tyske, for det positive indhold i det tyske idiom (= 'være kvik') vil blive vendt på hovedet i den danske tekst, hvor idiomets betydning er 'være ekstremt dum'.

For en dansker kan det umiddelbart virke underligt, at *grød i hovedet* skulle kunne betegne noget positivt, men her er vi netop ved kernen i det, som ovenfor blev omtalt som "tegnets arbitraritet". Fortolkningen af ordet *grød/Grüte* er som udgangspunkt åben. Det er først *sprogbru- gen*, der fastlægger dybdesemantikken, det vigtigste af de to betydningslag i idiomet¹³. En sprogbrug, som for dansks vedkommende har associeret "grød" med et fremmedlegeme i forhold til hovedet, mens den tyske har opfattet *Grüte* som et synonym for 'hjernemasse' – en fortolkning, der vel strengt taget også har noget på sig.

Eksemplet kan i al sin radikalitet næppe demonstrere pointen tydeligere: Selv om parallelitet i ikonografien (= overfladesemantikken) er et væsentligt mål for oversættelsen af idiommer, så må det til enhver tid underkastes streng kritik. Kravet om dybdesemantisk ækvivalens er nødt til at have højere prioritet, for det er fejlagtigt at tro, at hvis bare det sproglige billede er ens, så forstår de to recipientgrupper det samme. Afkodningen af sproglige billeder, i hvert fald de leksikaliserede af slagsen, er i afgørende grad styret af konventionen.

4. Ordbøger som hjælpemiddel¹⁴

Selv særdeles rutinerede oversættere får indimellem brug for at konsultere bilinguale ordbøger, om ikke for andet, så for at få inspiration. Hvordan ser nu situationen ud mht. behandlingen af idiomatik i nogle af de mest udbredte dansk-tyske ordbøger?

¹³ På samme måde kan der – ligesom ved monoleksikalske ord – indtræffe betydningskift over tid, fordi idiomerne næsten indbyder til fortolkning. Disse skift er med til at forrykke forholdet mellem kontrastive idiompar, som ellers stammer fra samme kilde, yderligere.

¹⁴ Med FARØ (2000a) blev der for første gang lavet en større undersøgelse af idiomatik i moderne dansk-tyske ordbøger. Dette afsnit bygger i høj grad på denne undersøgelse, og evt. særligt interesserede læsere opfordres derfor til at gå til denne artikel for en væsentligt mere udførlig behandling og flere exx.

De ordbøger, jeg har undersøgt, er: Gyldendals *Dansk-Tysk Ordbog* (BORK 1996 = GY), Munksgaards *Dansk-tysk ordbog* (BERGSTRØM-NIELSEN et al. 1996 = MU), Gads *Tysk Large: dansk-tysk/ tysk-dansk ordbog* (HANSEN 1993 = GA) og Munksgaards *Talemåder i dansk* (TOFTGAARD-ANDERSEN 1998 = TA)¹⁵.

Alle disse ordbøger har det til fælles, at de indeholder idiomatik, giver oversættelser til tysk, er relativt nye og har en vis udbredelse.

Lige som det var tilfældet i afsnit 3, kan man dele spørgsmålet om ordbøgernes behandling af idiomatik op i en kvantitativ og en kvalitativ del.

4.1 Kvantitativt

Ved "kvantitativt" forstår jeg i denne sammenhæng ordbogens evne til at imødekomme brugers behov for overhovedet at finde det idiom kodificeret, som udgør hans eller hendes aktuelle problem, inklusive at få en ækvivalent.

Man kan således stille spørgsmålet om ordbogens *dækningsgrad* i forhold til idiomatik i moderne dansk. Dette spørgsmål er blevet stillet i FARØ (2000a:193ff.), som har prøvet at besvare det vha. 500 kurante danske idiommer, indsamlet fra avistekster fra de seneste 3 år¹⁶.

I hvor høj grad kan man altså få hjælp til oversættelse af dansk idiomatik til tysk i de nævnte fire ordbøger?

Nedenfor kan aflæses en procentsats ud for hver ordbog, som er et udtryk for, hvor stor en del af de 500 idiommer, der var repræsenteret i ordbøgerne¹⁷:

GA: 25%	TA: 42 ¹⁸ %
GY: 66%	MU: 70%

Tallene taler til en vis grad for sig selv. Bemærkelsesværdigt er dog den relativt lave forskel mellem de to sidste ordbøger: For ikke bare er MU en væsentligt større ordbog end GY (godt 100.000 vs. 70.000 opslagsord). På det område, som interesserer os i denne forbindelse, nemlig fraseologi, har MU efter eget udsagn "lagt særlig vægt på at medtage faste udtryk og vendinger, i alt over 50.000" (smudsomslag), altså to tredjedele flere end GYs angivne "30.000 udtryk og vendinger" (GY:5). Men forskellen mellem de to ordbøgernes idiomdækningsgrad er mindre end 6%.

¹⁵ Man kan med rette kritisere afsnittet for at fokusere ensidigt på retningen da-ty. Men undersøgelsen må i første omgang ses som eksemplarisk for tosprogsordbøgerne som helhed, indtil der er lavet specifikke undersøgelser af forholdene i tysk-danske ordbøger. Min tese er, at forholdene her ikke vil adskille sig væsentligt fra det, man finder i L1-L2-ordbøgerne.

¹⁶ Identisk med de i 3.1 nævnte.

¹⁷ For metodiske problemer i forbindelse med optælling og udregning: Se FARØ (2000a:194f.).

¹⁸ Dette tal skal i øvrigt ikke forveksles med ordbogens evne til *overhovedet* at dække det danske idiominventar. I forhold til det anvendte idiomkorpus var tallet 71%. Men ordbogen giver kun *idiomatiske* ækvivalenter, hvilket som nævnt langt fra altid er muligt.

Forklaringerne kunne, teoretisk set, være flg.:

- Mu har en større grad af dubletter/tripletter etc. ("polyrepræsentation") end GY, noget som forekommer i de fleste ordbøger uden en formel systematik for placering af flerordsforbindelser (jf. FARØ 2000a:180).
- Mu indeholder ganske vist en væsentligt større del fraseologi i bred forstand end GY, men delmængden idiomatik er relativt svagere repræsenteret end i GY.
- Mu indeholder mere ældre idiomstof end GY, dvs. idiomer, som ikke optræder i det korpus, der danner grundlag for undersøgelsen.

Tallene er under alle omstændigheder interessante for en idiominteresseret bruger i den forstand, at de med al tydelighed demonstrerer, at man ikke automatisk får et meget bedre (læs: kvantitativt dækkende) *idiomatisk* opslagsværk ved at købe en større ordbog. For ordbøger prioriterer forskelligt, og i dette tilfælde er moderne idiomatik i hvert fald prioriteret lavere, end det kunne have været i den største dansk-tyske ordbog på markedet.

Det bliver interessant at se, om tendensen holder i søsterbindet *Tysk-dansk*, som forhåbentlig snart ser dagens lys.

4.2 Kvalitativt: ækvivalentangivelser

Når jeg flere gange i løbet af artiklen har omtalt idiomatikken som en kategori, der i høj grad er problemgenererende, så kan det på den baggrund næppe undre, at den bilingvale leksikografi har vanskeligheder ved at integrere dette stof i sin lemmaliste.

Der kan desværre kun blive plads til nogle få og kortfattede exx på problemerne, men de burde være tilstrækkelige til at underbygge pointen.

Et helt centralt punkt for en tosprogsordbog er de ækvivalenter, den forsyner sin bruger med. Hvis ikke dette aspekt fungerer tilfredsstillende, så kan alle andre oplysninger næsten være ligegyldige. Hvordan ser situationen ud for vores udvalg af ordbøger?

Tydeligvis ser ordbogsforfatterne det som en vigtig del af deres opgave at finde frem til idiomækvivalenter, der overfladesemantisk ligner opslagsidiomet så meget som muligt. Denne strategi er fornuftig, jf. ovenstående. Men problemerne opstår, når hensynet til overfladesemantikken gør vold på dybdesemantikken, som må veje tungest i en "semantisk konflikt". Og denne type problemer er ikke sjældne i ordbøger med dansk og tysk. Evnen til at skelne mellem overflade- og dybdesemantik synes at være noget usikkert.

Det gælder dels i de helt oplagte tilfælde, hvor dansk og tysk har idiomer, der overfladeseman-

tisk er helt parallelle, som fx ovennævnte *sætte ngn. stolen for døren* – *jmdm. den Stuhl vor die Tür setzen*, som GY angiver som ækvivalenter. Eller i tilfældet *ngt. ligger i luften* – *etwas liegt in der Luft*, som betyder hhv. 'alt peger i retning af ngt' og 'ngt. er nært forestående el. tidstypisk' (BECKER-CHRISTENSEN 1999 og KLOSA et al. 2001), og som både GY og MU kodificerer som ækvivalenter. Eller ved *bide i græsset* – *ins Gras beißen* (GY), som på dansk og tysk bruges om hhv. at 'lide nederlag' og 'dø' (ibid.).

Dels gælder det i de mange tilfælde, hvor man kan tale om *partielle* falsche Freunde mellem dansk og tysk, dvs. hvor det snarere er den semantiske grundstruktur i idiom-*'parret'*, som snyder leksikografen. Når GY bringer *flytte hegnspæle* – *Berge versetzen* som ækvivalenter, så er det vel på grund af den fristende analyse, som aner en semantisk fællesnævner [NGN FLYTTER NGT]. Men det er netop kun tilfældet på overfladesemantisk niveau. Når man "flytter hegnspæle" på dansk, så rykker man nogle grænser for noget eller ændrer noget politisk. På tysk betyder *Berge versetzen (können)* at '(kunne) gøre det umulige' el. at 'udrette mirakler' – det er samme syntagme, der indgår i det danske ordsprog *tro kan flytte bjerge*. Men ækvivalere gør de to idiomer ikke, i hvert fald ikke funktionelt.

Endelig kan man trække ex *lede med lys og lygte efter ngt.* – *etw. mit der Laterne suchen* (GY og MU – GA har ikke medtaget idiomet) frem, som indgår i titlen på denne artikel. Det er der en vis pointe i, som den kvikke læser måske vil se. For hvad betyder disse to udtryk? Det danske idiom har

som bekendt indholdet 'lede energisk efter ngt.' Men hvad med det tyske? I SCHIEMANN (1993) og KOLKA (2001) finder man et idiom *etwas mit der Laterne suchen können* med betydningen 'etwas aufgrund seiner Seltenheit kaum finden', hvilket naturligvis ikke kan fungere som ækvivalent for *lede med lys og lygte efter ngt.* Men herudover er formen i de tyske ordbøger bemærkelsesværdig: For her optræder *können* som en obligatorisk aktant, hvad det ikke gjorde i de dansk-tyske ordbøger (eller i empirien, for den sags skyld). Sidstnævnte er et ex på *syntaktisk anisomorfi* mellem tilsyneladende ækvivalerende idiompar på dansk og tysk, et fænomen som bl.a. BOJE/BRAASCH (1992) har beskrevet. Der er tale om et farefuldt farvand, hvor tosprogsordbøgerne generelt ikke er præcise nok i deres kontrastive beskrivelse. Det tyske idioms syntaktiske restriktioner fremgår i en del tilfælde ikke af ordbogsbeskrivelsen, hverken eksplicit eller implicit.

Fx kan man som bruger få det indtryk, at det tyske idiom i parret *gribe ngt. ud af luften* – *etwas aus der Luft greifen* er syntaktisk urestringeret i forhold til sin danske søster, som det anføres i MU: Hvorfor ellers vælge denne form? Det viser sig imidlertid, at det tyske idiom kun anvendes i perfektum, nøjagtig som på dansk, jf. KLOSA (2001). Dette forhold tilsløres for brugeren, når opslagsformen er infinitiv.

Der kan nævnes mange flere exx på problemer i tosprogsleksikografiens behandling af idiomatik, fx *idiomatisk hyperdistance*, exx på *idiomatiske danismer* m.m. – for en mere udførlig behandling henvises

til FARØ (2000a). Hovedbudskabet er imidlertid klart nok: Idiomatikken er et område, som er underprioriteret i ordbøgerne, og det sætter sine spor – det er i øvrigt noget, man kender fra tysk leksikografi også (jf. ibid.:171).

Det stiller (for) store krav til brugerens kritiske sans, men så længe der ikke eksisterer et teoretisk og empirisk velfunderet specialopslagsværk over dansk og tysk idiomatik (se ndf.), er der ikke så meget andet at gøre end at være varsom over for de oplysninger, der gives om idiomatik.

4.3 Supplerende hjælpemidler

Vi så i 4.1 og 4.2, at der i de eksisterende dansk-tyske ordbøger set fra et brugersynspunkt kan konstateres en række mangler i forbindelse med kategorien idiomatik, både kvantitativt og kvalitativt. Denne erkendelse er i sig selv et vigtigt grundlag for en kritisk omgang med ordbøger, som ikke er andet end et mere eller mindre vellykket forsøg på at gengive nogle træk ved sproget.

Hvad kan man så gøre, hvis man støder på idiomatiske huller eller utilstrækkeligheder i oversættelsesordbøgerne?

For det første kan man konsultere tyske specialordbøger som *Duden Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik* (Duden bd. 11 = DROSDOWSKI et al. 1992) og den mest omfattende af sin slags, men samtidig dyre: *Deutsche Idiomatik* (= SCHEMANN 1993). Begge

disse ordbøger indeholder idiommer i autentisk tekst, hvilket er særdeles nyttigt. Sådanne etsprogsordbøger giver som regel en mere pålidelig beskrivelse af de tyske idiomers semantiske, syntaktiske og pragmatiske egenskaber end tosprogsordbøgerne, som indimellem harmoniserer mellem de to sprog.

Et andet godt værktøj er *Synonymwörterbuch der deutschen Redensarten* (SCHEMANN 1991). Ordbogen er onomasiologisk opbygget, hvilket vil sige, at den går fra idiomernes indholdsside til deres udtryksside. Via et register bag i ordbogen kan man finde tyske idiommer, der svarer til et bestemt indhold. Vil man fx vide, hvilke tyske idiommer, som indeholder semet 'glæde', kan man slå "Freude" op i registeret og finde de pågældende idiommer i selve hovedlisten.

Endelig skal et uundværligt redskab til kontrol af ordbøger og studium af idiommer i tekst nævnes: *korpora*, som det omfattende tyske på Institut für Deutsche Sprachen hjemmeside (www.ids-mannheim.de) og cd-rom'er med årgange af tyske aviser og blade som fx *Die Zeit*, *Der Spiegel*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* og *taz*, der kan købes eller bruges på Det Kongelige Bibliotek.

Jo flere af sådanne hjælpemidler, man bruger i arbejdet med idiomoversættelse, desto mere vellykket vil man sandsynligvis kunne håndtere problemerne.

5. Oversættelsesmetodik

Når man ser på oversættelseshåndbøger af både praktisk og mere teoretisk tilsnit, så har de ofte et afsnit om særproblemet idiomatik. Men ofte er de meget lakoniske (jf. fx HANSEN 1997, PEDERSEN/KROGH-HANSEN 1994 og LUNDQUIST 1994). Dette er kritisabelt, for netop denne kategori rummer som nævnt store vanskeligheder og sætter dermed oversætteren på en hård opgave.

Hos INGO (1999) er der lidt mere hjælp at hente. Selv om han indleder med at fastslå, at idiommer "är (...) specifika för varje språk" og "till formen påminner idiomerna i de olika språken vanligen inte om varandra, utan de innehåller avvikande lexikala element och gör bruk av olika språkliga bilder" (ibid.:209), hvilket dermed kun er delvist sandt for sprogparret dansk-tysk, så er flere af hans pointer værd at nævne. Som udgangspunkt mener Ingo, at et idiom om muligt bør oversættes med et idiom. Ud fra denne grundantagelse opstiller han 4 modeller for idiomoversættelse:

1. "Idiommet översätts med ett idiom"
2. "Idiommet översätts ordagrant (ordret, KF)"
3. "Idiommet översätts (sic!) med et förklarende normaluttryck"
4. "Normaluttryck översätts med ett idiom"

Ad 1)

Ingos argument for at oversætte et idiom med et idiom er, at "idiomen representerar den innersta naturen hos varje enskilt språk" (ibid.). Her falder Ingo i den romantiske grøft, for hvad er et sprogs "inderste natur"? Idiommer forandrer sig og forsvinder jævnligt helt ud af sproget, mens andre kommer til, så det er nok at tillægge dem for stor betydning¹⁹.

Man kan imidlertid sagtens argumentere for, at idiommer så vidt muligt bør oversættes med et idiom i L2, men af en anden grund, som man kan kalde det pragmatiske eller kommunikative argument:

Idiommet er, som vi så det i afsnit 2, bærer af en særlig semantik, hvor to betydningsniveauer, et dybde- og et overfladesemantisk, virker synkront på recipienten. Spændingen mellem de to samtidige afkodningsmuligheder, der fx kan realiseres som sprogspil, giver idiommet et særligt kommunikativt potentiale, som næppe kan erstattes restløst af fri tekst.

INGO nævner, at også i de tilfælde, hvor de to sprog udnytter samme sproglige billede, er "den sproklige formen vanligen så sprokspecifik, att uttrycket trots allt inte kan översättas ordagrant" (ibid.). Her tænker han på den kontrastive idiomrelation, vi i 3.1.1 kaldte type 2-4. Som vi så, er

¹⁹ Skal man endelig tale om et sprogs "natur", må mere stabile sproglige kategorier som fx grammatik og præpositionalinventaret være mere oplagte områder.

der i dansk og tysk en relativt stor andel, som modsiger denne påstand (1/5). Han har dog ret så vidt, at idiomerne med ikonografisk fællesskab og formelle divergenser udgør et potentielt faremoment for oversættelsen.

Punkt 1 hos Ingo har altså fuld gyldighed: Et idiom bør oversættes med et idiom, og det vel at mærke et idiom med så lav ikonografisk distance til udgangsidiolet som muligt. I ca. 1/2 af tilfældene eller måske endnu flere²⁰ kan der i dansk-tysk findes en sådan ækvivalent, hvis man vel at mærke udnytter de eksisterende søgemuligheder optimalt.

Ad 2)
Derimod advarer INGO (ibid.) mod at konstruere "idiomer" i L2 i de tilfælde, hvor L2 ikke har et ækvivalerende idiom (type 6 i afsnit 3.1.1). Metoden fører ifølge Ingo i reglen til for kunstige dannelser i L2 – i værste fald til mis- og manglende forståelse.

Hvordan skal det forstås? Et eksempel er *gå over åen efter vand*, som i en anmeldelse af den store dansk-tyske ordbog fra Munksgaard udløste en større debat om oversættelsesforslaget *Eulen nach Athen tragens* karakter af ækvivalent eller ej (se BAUNEJBERG HANSEN/COLLIANDER 1992). Jeg vil ikke gå ind på denne del af diskussionen, men blot fremdrage BERGENHOLTZ/MOGENSENS (1993:27) forslag til løsning af problemet:

De anbefaler at oversætte komponenterne 1:1, hvilket iflg. forfatterne resulterer i: *den Fluß überqueren, um Wasser zu holen*. Argumentet lyder,

at det angiveligt er helt gennemskueligt, hvad udtrykket betyder, så den manglende leksikalisering i tysk skulle ikke være noget problem²¹. Men her mener jeg, at Ingos advarsel er relevant: Der er absolut ingen sikkerhed for, at en recipient vil få den mening ud af denne konstruktion, som var tilsigtet. Hvad der synes indlysende for en native speaker, er det ikke nødvendigvis for fremmede sprogbrugere. Det kunne strengt taget tænkes, at *gå over åen efter vand* blev brugt stærkt rosende om en person, som virkelig gør sit yderste for at løse en opgave. Hvem siger, at vandet overhovedet skal hentes i åen? Det er der jo ikke mange, der gør i nutidens samfund, og så er det måske dumt at krydse den – og hvad man nu ellers kan finde på af indvendinger.

Det, vi så i 3.2 og 4.2, og som blev omtalt som "tegnets arbitraritet", gælder altså også i tilfælde af idiomatisk nulækvivalens. Effekten af ikkeleksikaliseret sproglig billedlighed på tværs af sprog er for ukontrollabel til, at ikonografiske konstruktioner over et udgangssprogligt forlæg generelt kan anbefales.

²⁰ Jeg gør mig ingen illusioner om, at min undersøgelse har afdækket alle tænkelige ækvivalenter for stikprøven. Der kan principielt stadig dukke nye op.

²¹ Til Bergenholtz/Mogensens retfærdighed skal det dog siges, at Mogensen (1999:mdtl.) senere har kritiseret forslaget, og at også BERGENHOLTZ (1997:164), om end mere indirekte, har undsagt det.

Ad 3)

Derimod må Ingos forslag om at *parafrasere* (omskrive) det ækvivalentløse idiom betegnes som den sikreste vej at gå – med den tilføjelse, at det er en nødløsning, man ikke bør gribe til, før idiomsøgningen i L2 virkelig har vist sig ikke at føre til noget resultat (se 4.3).

En omskrivning udelukker selvfølgelig ikke, at der ikke kan tilføres tekstudsnittet en eller anden form for billedlighed eller ekspressivitet: Både komposita og simpleksord kan have denne effekt, hvis de er brugt overført. Jf. ord som *årelade*, *flaskebals*, *tømmermænd*, *dødssejler* og *prøveballon*. Ikonografi er på ingen måde begrænset til idiomatik, men er et træk ved mange ord(dele), som bruges "uegentligt".

Man kunne forestille sig en oversættelse af *gå over åen efter vand* med *die Sache schwieriger machen, als sie ist*, hvilket ikke vil kunne misforstås. Tabet af ikonografi kan man opveje ved at indbygge *kompensatorisk* idiomatik andre steder i målteksten. Det er netop, hvad der er Ingos pointe med punkt 4:

Ad 4)

Formålet med denne strategi er ikke at strø umotiverede idiommer ud over målteksten, som man kunne tro. En sådan metode ville jo ødelægge den stilistiske balance mellem kilde- og måltekst. Meningen er den modsatte: at *sikre* denne balance. Har man hele tiden for øje, at idiomatikken ikke overdoseres eller kommer til at virke kunstig, så er det en farbar vej at holde en tekst "levende" på, hvis man flere steder har måttet sløjfe billedsproget. Et udbredt fænomen blandt oversatte

tekster er netop den lidt stive og formelle stil, noget som kan brydes af idiomatik på steder, hvor det fungerer.

Relevante er altså egentlig kun punkterne 1, 3 og 4, med den tilføjelse, at punkt 1 er idealet, punkt 3 en nødløsning, som eventuelt kan suppleres med punkt 4 i tilfælde af måltekstens afidiomativering.

6. Sammenfatning:

10 råd om over-sættelse af idiomatik

Jeg har gennemgået en række problemer i forbindelse med det kontrastive problem dansk-tysk idiomatik. Eftersom artiklen primært henvender sig til oversættere, er nedenstående sammenfatning formet som en punktvis opstillet serie af råd til oversætteren, som skal løse et konkret oversættelsesproblem, hvori der indgår idiomatik.

Rådene er som følger:

1. Forsøg at finde en ækvivalent, som på indholdssiden har samme funktion som udgangsidiolet.

2. Sikr dig, at idiomparket også ækvivalerer dybdesemantisk. Dansk og tysk kan opvise en del idiomatiske falsche Freunde, så overfladesemantisk ækvivalens er ingen garanti for dybdesemantisk ditto.

3. Vær opmærksom på, at idiomets betydning ofte er vag, og at den aktuelle, kontekstuelle betydning kan afvige væsentligt fra, hvad der er beskrevet i ordbøgerne. Det vil altid være den aktuelle betydning, som kræver en oversættelse.

4. Husk at dansk og tysk har et stort idiomfællesskab. I en del tilfælde kan der findes en idiomatisk ækvivalent til et idiom, også selv om den ikke er beskrevet i tosprogsordbøgerne. Af samme grund er det uhensigtsmæssigt at lede efter hyperdistant²² idiom i L2, hvis der i virkeligheden findes idiom, som er (relativt) parallelle på formsiden.

5. Pas på syntaktiske inkongruenser. Flere tilsyneladende fuldt ækvivalerende dansk-tyske idiompar opviser forskellige syntaktiske strukturer.

6. Pas på subtile forskelle mellem idiompar på morfologisk niveau.

7. Undgå konstruktioner, der skal *simulere* ækvivalente idiom. De bliver ofte mislykkede. Kan der vitterlig ikke findes nogen ækvivalent, så parafrasér hellere, så det tydeligt fremgår, at der er tale om fri produktion. Som modvægt kan der andre steder i målteksten kompenseres med idiom, hvis indhold i udgangsteksten er udtrykt ikke-idiomatisk.

8. Betragt idiomet som et leksem i sin egen ret. Foretag ikke vilkårlige ændringer for at harmonisere mellem de to sprog.

9. Stol ikke blindt på oversættelsesordbøgerne.

10. Pas på ikke at falde i "den idiomatiske grøft". Overdreven brug af idiomatik, malplacerede eller forkert brugte idiom skæmmer teksten, hvilket er et større problem end den svækkelse af ekspressiviteten, en afidiomatisering af udgangsteksten nødvendigvis må medføre.

Følger man disse råd, vil en række af de problematiske oversættelser af idiomatik, man jævnligt støder på i både sagprosa og litterære tekster, kunne undgås. Men rådene er naturligvis skematiske: I hvert enkelte tilfælde kan der være andre faktorer, som må tilgodeses. Og de 10 punkter er selvfølgelig heller ikke *tilstrækkelige* til at sikre en vellykket oversættelse; her vil den enkelte oversætters talent være en afgørende faktor. Jeg vil dog mene, at punkterne er *nødvendige* for en god problemløsning. Om oversætteren så er sig dem bevidst eller ej, det er ikke det afgørende i praksis: For der er da væsentlige elementer af sund fornuft imellem, og de fleste oversættere integrerer mange eller måske endda alle punkter som en helt naturlig del af deres metode, når de står over for problemet kontrastiv idiomatik. Men på den anden side skader en skærpelse af bevidstheden om dette problem næppe.

²² Dvs. idiom, som opviser større overfladesemantiske forskelle end nødvendigt. Fx er der ingen grund til at oversætte *lægge ngt. på is* med *etw. links liegen lassen*, når man på tysk også bruger *etw. auf Eis legen* (således i HANSEN 1993).

7. Perspektiver

I forordet blev dansk-tysk idiomatik, og ikke mindst den del af disciplinen, der beskæftiger sig med problemet inden for oversættelse, omtalt som et relativt uudforsket område. Ud fra mit arbejde med feltet vil jeg derfor afslutningsvist skitsere et par opgaver, som jeg anser for at være vigtige, og som forhåbentlig vil blive løst inden for de kommende år:

- a) I denne artikel har jeg i høj grad beskrevet idiomatik og oversættelse som et relativt abstrakt problem. Dette skyldes, at fokus i mine hidtidige undersøgelser har været primært leksikologiske og leksikografiske, dvs. relaterende til ord- og ordbogsforskning. Jeg mener, at begge områder er særdeles vigtige for oversættelsen. Men der mangler naturligvis et meget væsentligt område, som stort set ikke er blevet berørt: Hvordan griber oversættere problemerne an *i praksis*? Der mangler med andre ord empiriske undersøgelser af nyere oversættelser med dansk og tysk (begge veje), som forsøger at belyse, hvilke strategier oversætterne anvender for at løse de forskellige problemtyper. Og ikke mindst mangler der systematiske undersøgelser af, hvor godt disse strategier lykkes. En sådan undersøgelse i stor skala er under forberedelse af denne forfatter. Forhåbentlig vil den kunne bringe nye oplysninger for dagen, som vil kunne supplere det, som allerede er blevet sagt i

artiklen. Det er naturligvis også håbet, at en sådan systematiseret viden kunne være med til at øge fagets selvrefleksion på området idiomatik.

- b) En anden væsentlig opgave, som sandsynligvis kunne gavne både oversættere, forskere og andre professionelle sprogfolk, er at udarbejde en videnskabelig idiomordbog med dansk og tysk. Der er tale om en forskningstung opgave, som næppe vil kunne løses i kommercielt regi, fordi den potentielle aftagergruppe trods alt må anses for at være begrænset. Et pålideligt værk på et velfunderet teoretisk og empirisk grundlag ville dog kunne udnyttes af almenleksikografien, hvorved en bred brugergruppe indirekte ville få gavn af en sådan bilingval idiomordbogs oplysninger.

Har oversættere først adgang til den viden, der kunne hentes fra dette arbejde, vil de være væsentligt bedre stillet end nu, når de skal løse idiomrelaterede oversættelsesproblemer.

Referencer

- Baunebjerg Hansen, Gitte/Colliander, Peter (1992): Bergstrøm-Nielsen, Henrik et al.: Dansk-tysk ordbog. I: *Sprint* 1 1992. København: Handelshøjskolen.
- Bergenholtz, Henning/Mogensen, Jens Erik (1993): Wörterbuchkritik in Dänemark. I: *Lexikographica* 9. S. 8-35.

- Bergenholtz, Henning et al. (1997): *Nordisk leksikografisk ordbok*. Oslo: Universitetsforlaget
- Boje, Frede/Braasch, Anna (1992): Hvad får man skudt i skoene? Flerordsenheder i aktive ordbøger for mennesker og maskiner. I: Fjeld, Ruth Vatvedt (red.): *Nordiske Studier i Leksikografi. Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden 28.-31. mai 1991*. Oslo: Nordisk Språksekretariat
- Brüel, Svend/Nielsen, Niels Åge (1989): *Gyldendals Fremmedordbog*. København: Gyldendal
- Burger, Harald (1998): *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin: de Gruyter
- Drosowski, Günther/Scholze-Stubenrecht, Werner (1992): *Duden Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik* (Der Duden in 12 Bänden, bd. 11). Mannheim: Duden-Verlag
- Farø, Ken (2000a): Idiomatik i moderne dansk-tysk leksikografi. I: *Hermes* 25. S. 176-202
- Farø, Ken (2000b): *Dansk-tysk idiomatik. En empirisk baseret konfrontation af det danske og tyske idiominventar*. København: Københavns Universitet (Kandidat-speciale)
- Farø, Ken (2001): Polyseme Somatismen als Crux für die (deutsch-dänische) Lexikographie. (Udkommer i *Lexicographica*, Series Maior i *Tenth Symposium on Lexicography in Copenhagen*)
- Fleischer, Wolfgang (1982): *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig: Bibliographisches Institut
- Fleischer, Wolfgang (1997): *Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache*
- Hansen, Gyde (1986): *Kontrastive Analyse des Artikelgebrauchs im Dänischen und Deutschen*. København: Nyt Nordisk Forlag
- Hansen, Gyde (1997) [1995]: *Einführung in das Übersetzen*. København: Handelshøjskolens Forlag
- Hjelmlev, Louis (1993) [1943]: *Omkring Sprogteoriens*

- Grundlæggelse*. København: The Linguistic Circle of Copenhagen
- Ingo, Rune (1999) [1991]: *Från källspråk till målspråk. Introduktion i översättningsvetenskap*. Lund: Studentlitteratur
- Karker, Allan (2000): Når synsvinklerne kortsletter. Om ubetænksomhed i det sproglige udtryk. I: Hansen, Erik (red.): *Nyt fra Sprognavnet 2000/3*. København: Dansk Sprognævn
- Klosa, Annette et al. (2001): *Duden Deutsches Universalwörterbuch*. Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich: Duden Verlag
- Lund, Jørn (1997): *Den Store Danske Encyklopædi*. Bd. 9. København: Danmarks Nationalleksikon
- Lundquist, Lita (1994): *Oversættelse. Problemer og perspektiver set i tekstlingvistisk og pragmatisk perspektiv*. København: Samfundslitteratur
- Meister, Christine Palm (2000). Auf dem Wege zu einem schwedisch-deutschen Idiomwörterbuch. Maximen und Reflexionen. I: *Germanistische Linguistik* 151-152:227-243
- Palm, Christine (1995): *Phraseologie. Eine Einführung*. Tübingen: Narr
- Pedersen, Viggo Hjørnager/Krogh-Hansen, Niels (red.) (1994): *Oversættelseshåndbogen*. København: Munksgaard
- Schemann, Hans (1993): *Deutsche Idiomatik. Die deutschen Redewendungen im Kontext*. Stuttgart: Klett Verlag für Wissen und Bildung

* Forfatteren, som er nyuddannet cand.mag. i tysk og historie

Sensommerkonkurrence

Vores korrespondent på Halkidiki, Rolf Hesse, har indberettet følgende uddrag fra et lokalt spisekort på tysk:

Bunernsalad
Schabkase gem gegrillt
Kalamares gefuehlte
Offengerichte
Gekylte Tomaten
Gerullte Hamburger
Wurst banernant
Alk. gentreke
Eis, Einfuch
Litione

Opgaven

1. Hvad menes der?
2. Hvad er der gået galt?

For det bedste (gerne fantasifulde) samlede svar udloves en flaske ouzo. Svar modtages på hovedsprogene (dansk, engelsk, finsk, fransk, latin, nygræsk, oldgræsk, svensk, tysk). Afgørelsen træffes af førnævnte korrespondent og redaktøren, som selvfølgelig ikke deltager i konkurrencen. Der Rechtsweg ist ausgeschlossen. (Slå det op!)

Svar sendes pr. mail eller post til redaktøren inden 15. november. Prisen vil blive overrakt i forbindelse med DT's julefrokost eller, hvis vinderen ikke deltager, sendt til vedkommende umiddelbart efter. (NB: Der kommer INGEN julekonkurrence i år.)